

A Maros megyei magyarság történetéből

Tanulmányok

II. kötet

MENTOR KÖNYVKIADÓ
Marosvásárhely 2001

Józsa András

A SÓVIDÉKI LÁZADÁS 1919 TAVASZÁN

Az 1919. március 29 – április 2. között lezajlott sóvidéki lázadást 80 év távlatából felvázolni igen nehéz feladat. Maga a mozgalom a Felső-Nyárad mentéről indult el, és kiterjedt az egész Székely Sóvidékre.¹ Az érintett helységek értelmiségei (papok, tanítók) annak idején készítettek feljegyzéseket, de ezeknek közlésére az akkori politikai viszonyok mellett nem kerülhetett sor. Ezen leírásoknak nagy része napjainkra, sajnos, megsemmisült. A szemtanúk száma alig pár személyre csökkent. Ma a kilencvenes éveikben járó idős emberek 1919-ben tizenéves gyerekek voltak, s így bennük az eseményeknek legtöbbször csak felszínes, jelentéktelen mozzanatai maradtak meg. Szerencsénkre szinte minden faluban találtunk olyan 70–80 éves adatközlőt, aki nem volt ugyan szemtanú, de édesapja, nagyapja elbeszéléseit felidézve aránylag megbízható adatokat közölt a lázadásról.

Az események korabeli (ezekkel egy időben vagy közvetlenül a megmozdulás utáni) írott források közül a legjelentősebbek: Gegő György deményházi plébános leírása² a lázadás kirobbanásáról és a Felső-Nyárad mentén történt elterjedéséről. A lázadás Maros-Torda vármegyei eseményeinek legbiztosabb írott forrása a vármegyében történekről írt bizalmas jelentések sora, melyeket maga dr. Ioan Vescan főispán jegyzett le és küldött Nagyszebenbe Iuliu Maniunak, a kormányzótanács elnökének. A jelentéseket külön iratcsomóban őrzik az Országos Levéltár Maros Megyei Igazgatóságánál.³ Egy napló hitelességével tudósít a lázadás etédi és atyhai eseményeiről Fülöp János plébános egyháza Domus Historiájában.⁴

Az első világháború és az azt követő évek eseményeit tárgyaló, 1940–44 között nyomtatásban is megjelent, kiadott források közül a legjelentősebb Laár Ferenc parajdi református lelkésznek, valószínűleg az eseményekkel egyidejű feljegyzései alapján írt, adatokban gazdag, megbízható írása⁵, mely a lázadás Udvarhely vármegyei lefolyását tárgyalja. Az erdélyi ezredekről, világháborús küzdelmeikről szóló könyveknek a végén közölt az előfizetők rövid életrajzi adataiból a felkelés résztvevőire utaló bejegyzéseket is találunk.⁶

1976-ban Bencze János nyugalmazott deményházi tanító megírja faluja monográfiáját. A napjainkig gépelt és később fénymásolt példányokban fennmaradt dolgozat Gegő György plébános feljegyzései alapján tárgyalja a lázadás deményházi és remetei eseményeit.⁷

A *Szováta 1578–1989* című kötet külön fejezetet szentel a sóvidéki lázadásnak.⁸ A fejezet fő forrásai Bencze és Laár munkái, pár szovátai adatközlő visszaemlékezéseivel kiegészítve. A kötet érdeme, hogy első ízben tárgyalja egységes egészként a lázadás deményházi, remetei, szovátai és parajdi vonatkozásait. A fejezet végén, Zepezsaner Jenő, kutatásai alapján, ismerteti a lázadás ürügyén Székelyudvarhely értelmiségi, vezető személyiségei ellen lefolytatott üldöztetéseket is.⁹

1918 őszére nagyon egyenlőtlené vált a küzdelem a Monarchia csapatai által tartott frontvonalakon. 1918 júliusában és augusztusában az olasz fronton harcoló és súlyos veszteségektől amúgy is önbizalmukat veszített osztrák–magyar csapatok valósággal éheztek. Egész csapatrészek szöktek az első vonalba, ahol még volt némi élelmiszerellátás. A katonák legnagyobb része 50 kg alá fogyott. Ugyanilyen krónikussá vált a hadsereg ruha- és cipőhiánya. Nem volt ritka látvány az alpesi hóban és jégen a mezítlábas magyar baka. A fehérenemű ritkaságszámba ment, sok katona a pusztá testére öltötte felső ruháit. Az éhező, ruhátlan ezredeknél ijesztő módon nőtt a betegek száma. „A mi oldalunkon elcsigázott, nagyon elhasznált hadianyaggal felszerelt, igen rosszul ellátott, bizalmukat veszített éhező ezredek, a drótokon túl teljesen pihent, a legkorszerűbb és legjobb hadianyaggal felszerelt, mindennel bőségesen ellátott, a győzelem biztos tudatával hevített [...] csapatok.”¹⁰ A Székelyföldről, a Sóvidékről besorozottak csapataikkal együtt sorra megtagadták az engedelmességet, s hazaindultak. Október 22-én megtagadja a tűzparancsot a marosvásárhelyi 22. honvéd gyalogezred, és elindul haza. Rendben, fegyelmetlenül, így nagyobb veszteségek nélkül ért haza a 11. Lovashadosztály, teljes fegyverzetten és felszereléssel.¹¹ A hazatérő katonákat az összeomlás káosza fogadta: „Bévittek Szászsebesre, s mondták, hogy mi, huszárok tartunk essze, met megünk Szászmedgyesre. Hát jól van, a lovakat előszereltük, s ahogy jövünk, hát jönnek a katonák haza! A gyalogság. A sapkarózsát vágják le, a csillagokat vágják le, abbizony, egy katonát lehúztak, megverték. A másikat felvették a vállikra, énekeltek, s mentek a kávéházba. Ott nem volt fegyelem! A fegyelem felbomlott volt.”¹² A felbomló seregekből a katonák teljes fegyverzetten, egyesek lóval, szekerekkel indultak falujuk irányába. „Osztán egyik ment a vonattal, a másik ment gyalog, a harmadik lovat fogott bé, a másik lóháton s mindenki jött haza”.¹³ „Másnap itt is felbomlott mindenféle. Aki a tréneknél volt, a fogatosoknál, az ment fogatostól, mindenestől haza.”¹⁴

A frontról hazatérő katonák tevékeny részesei voltak az őszirózsás forradalomnak. Ugyanebben az időszakban térnek haza csoportosan az oroszországi forradalmat szemtanúként vagy akár aktív résztvevőként átélő volt hadifoglyok is. Az első világháborút követő hatalmi úr kedvező keretet teremtett a Sóvidéken is forradalmi megmozdulások kibontakozására.

A székelyföldi Sóvidék a régió egyik legszegényebb részének számított egész történelme során. Itt sosem alakultak ki nagybirtokok, nem létezett a falu átlaga fölél magasan kiemelkedő uralkodó réteg. Így a forradalmi események a falu első

embereinek számító jegyző, pap inzultálásából, a kis falusi üzletek kirablásából és főleg utcai meg kocsmái randalírozásokból álltak. Deményházán az ifjak bevonultak a plébánia udvarára, s puskáikkal lövöldözve próbálták rémisztgetni Gegő György plébánost, majd kivonultak az állomásra, felszálltak a vonatokra és levágták az útutazó tisztek rangfokozatait. Így vágták le a rangfokozatát a mikházi jegyző fiának, Kacsó Dénes tartalékos főhadnagynak.¹⁵ „[...] november 3-án délután 3 óra körül iszonyú lövöldözést kezdtek a forradalmisták. Hallva a szörnyű állapotot, hogy embert nem tekintve, vadállati módon viselkednek, a plébános lement a szövetkezet helyiségébe, hogy becsületes viselkedésre szólítsa fel őket. Hallgattak is a szavára az egy Balogh P. Jánost kivéve, aki nem átváll kezét a plébánosra felemelni, sőt még kést is húzott elé megtámadásra. Azonban ott volt szerencsére a helyiségben Imre András, aki megakadályozta bántódását. A garázdálkodókat a helyiségből kivezette és csendet eszközölt a községben.”¹⁶

Atyhában „[...] október 30-án este kitört a forradalom [...] 30–40-en felvonultak Kis Elek kereskedése elé, oda berontottak és rumot követeltek, s meg cipőt is rekviráltak, de nem fizettek; innen a fogyasztási szövetkezet felé vették útjukat, a hová miután betörték s közlélmzési cikkeket (lisztet, stb.) hordtak szét.”¹⁷

Hasonló megmozdulásokra került sor Szovátán, Kibéden, Makfalván is, ugyanúgy mint a vármegye szinte minden helységében. A támadások célpontjai a (kör)jegyzői hivatalok és a különböző raktárak voltak. „Házatért katonák a lakossággal egyesülve a vármegye háromnegyed részében rabol, fosztogat, gyilkol és osztály ellen izgat. Intelligencia éjnek idején szöki be Marosvásárhelyre. Községi körjegyzők üldözése már divatos jelszóvá lett. Kibéd községben a katonai kertészeti csoportot megtámadták, raktárban lévő ruházati felszerelési cikkeket, élelmiszereket, termékeket, állat állományt, vonat és üzem felszerelési tárgyakat mintegy kettő millió korona értékben elraboltak [...] Ratosnya községben 300 felfegyverzett [...] paraszt támadta meg az ottani fűrészgár raktárait, tisztviselőit és kirabolta, aztán a vasúti állomást támadta meg, de a Marosvásárhelyről segítségül küldött vasúti biztosító osztag egyelőre szétverte őket, de a lázadók a közeli erdőbe menekülve újabb erőkkel és gépfegyverekkel felszerelve tértek vissza [...] Mintegy húsz körjegyző székhelyét elhagyva menekült a lázadók elől” – írja Inczédi Joksmán Nándor főispán a belügyminiszternek címzett jelentésében.

A csendnek és rendnek a helyreállítása érdekében nemzeti tanácsok alakultak. Atyhában novemberben hozzák létre a Nemzeti Tanácsot. Első intézkedése a stóladíjak megszüntetése és az egyházi földek szétosztása volt.¹⁸

Szintén a rendnek és csendnek a megőrzését célozta a nemzetőrségek és a polgárőrségek felállítására. A Sóvidék falvaiban is megjelentek a szervezők, teljes ellátást, felszerelést és napi 10–16 korona fizetést ajánlva fel a frontról visszatért fiatalabb korosztálybelieknek. Több helységben, így Atyhában sem sikerült jelentkezőket találni „[...] mind azzal okolta meg, hogy négy évig őrizték a hazát”.¹⁹

Jóval sikeresebb volt Kovács Andor tartalékos főhadnagy²⁰ remetei szervező munkája. Sikerült egy 40 fős nemzetőrséget felállítania. Csapatát rendszeresen gyakorlatoztatta.²¹ Mint a későbbiekben látni fogjuk, Kovács Andornak és csapatának döntő szerepe volt a sóvidéki lázadás kirobbantásában.

A sóvidéki lázadás legtitokzatosabb figurája éppen Kovács Andor tartalékos főhadnagy. Remetére való érkezésekor a község legtekintélyesebb családjánál, Kovács Imrénél lel szállást. (A családnévek egyezése véletlenszerű, nincs rokoni kapcsolat Andor és a remetei Kovácsok között, habár később nagyon sokan, még remeteiek is, Kovács Imre fiaként emlegették Andort.) Nyíltan hirdette, hogy felsőbb utasítása van fegyveres ellenállást szervezni a megszálló antant-seregek ellen, ugyanígy hátszágbeli ellenállást szervezni a magyar csapatok keletirányú támadása esetén.²² A Károlyi-kormány hadügyminiszterének kijelentése: Nem akarok katonát látni! – nem volt csak pusztá szólam. Az antant-seregeknek a megszállási övezetekbe való ellenállás nélküli beengedésével, egy pacifista Magyarország-kép kialakításával próbáltak előnyöket szerezni a későbbi béketárgyalásokon. Tény, hogy a román hadsereg bevonulásakor a székelyföldi nemzeti tanácsok nemcsak nem szerveztek fegyveres ellenállást, de egyenesen megtiltották azt.²³

1919 januárjára, a cseh és a román csapatok előnyomulásával, megváltozik Károlyi pacifista álláspontja. Titkos megbízatást ad Stromfeld Aurél vezérkari ezredesnek egy erős hadsereg megszervezésére. A budapesti hadtörténeti levéltár Stromfeld-gyűjteményének egyik forrása szerint Károlyi kijelentette az ezredesnek, hogy a „legrövidebb idő alatt 100 000 főnyi katonaságot kell felállítani”. Tombor Jenő alezredes vallomása az 1920-ban lefolytatott Stromfeld-perben azt mutatja, hogy a Hadügyminisztériumban valóban tervbe vették az ország katonai felszabaddítását. Tombort Stromfeld a minisztérium V. osztálya vezetőjévé nevezte ki, s így biztos információkhoz jutott, miszerint a titkos tervben 18 hadosztályból és 3 székely hadosztályból álló erős hadsereg felállítása szerepelt, amellyel „a cseh és román előnyomulást vissza lehetett volna verni”²⁴.

A nyárádremetei Kovács Imrének négy fia volt (egy elesett a háborúban). A sóvidéki lázadás megszervezésének és kitérésének idején a két Kovács fiú, György és Ernő tartózkodott Remetén. A Kovács fiúk, hitelt adva Kovács Andor állítólagos parancsának, aktív részeseivé váltak a lázadásnak.

Kovács György 1914-ben közkatonaként vonult be a 22. honvéd gyalogezredbe, részt vett ezrede oroszországi harcaiban, 1915. április 16-án tüdőlővéssel kórházba került, majd főtörzsőrmesteri rangban leszerelt. Kovács Ernő szintén közkatonaként vonult be, de mikor súlyos lábsérüléssel, saroklővéssel, leszerelt, már főhadnagyi rangja volt.²⁵

A románok seregeiknek erdélyi bevonulásában nemcsak egyszerű megszállást, hanem régi álmuk, az egységes Nagy-Románia megvalósulását látták. Oroszország 1914-ben szerződést kötött Romániával, amelyben beleegyezett abba, hogy Románia – jóindulatú semlegessége fejében – az osztrák–magyar monarchia területéből a

románok által többségben lakott területeket elfoglalhassa. Ezt követte az 1916. augusztus 14-én egyrészt Románia, másrészt Anglia, Franciaország, Olaszország és Oroszország között létrejött titkos szerződés, amelynek értelmében Románia cselekvőleg is beleavatkozott a háborúba.²⁶ A szerződés értelmében Románia határa a Tiszaig terjedt volna (Debrecent és környékét kivéve). Romániának ígérték az egész Bánátot, mit sem zavartatva attól, hogy ugyanezt a területet a szerbeknek is oda ígérték. A bukaresti béke megkötése (1918. május 7.), a szövetséges hatalmak álláspontja szerint érvénytelenítette az 1916-os szerződést, így a trianoni határok kijelölésekor főleg az etnikai szempontok érvényesültek.

Magyarország első világháború utáni határainak kijelölésével kapcsolatosan két tévhit is él a magyarság körében. Az egyik szerint a magyarságra kedvezőtlen békeszerződést nagymértékben befolyásolta az őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság létrejötte. Az igazság az, hogy Magyarország határait nagyrészt még a Károlyi vezette kormány megalakulása előtt eldöntötték a győztesek. Egy másik tévhit szerint az Európában rokontalan magyarságnak nem akadt olyan támogatója, mint a nagy nyelvcsaládokhoz tartozó szomszéd népeknek. A szövetséges hatalmak, akiket egyáltalán nem lehet magyarbarátsággal gyanúsítani, azért túlságosan magyarelleneseek sem voltak. A fő cél nem Magyarország meggyengítése, hanem antant-barát utódállamok létrehozása volt a monarchia romjain. A minél erősebb antant-barát országok megteremtése érdekében érvényesültek nem egy esetben az etnikai elvek mellett gazdasági megfontolások is (Csallóköz, Nagyvárad, Nagykároly, Szatmár hovatartozása eldöntése esetén pl.). Érdekes módon az Erdély tömbmagyarságát képező székelyek hovatartozása az új határtól való nagy távolság miatt egy percig sem vált megkérdőjelezetté.

1918. november végén az erdélyi és a magyarországi románok képviselői, a Károlyi-kormány által rendelkezésükre bocsátott különvonatokon mentek Gyulafehérvárra. A gyulafehérvári román nemzetgyűlés kimondta Magyarország román lakta területeinek egyesülését Romániával, nemzeti jogokat ígérve az együttlakó népeknek. A nemzetgyűlés 212 tagot számláló Nagy Nemzeti Tanácsot választott, s ebből alakult meg a 15 tagú Kormányzó Tanács²⁷ (Consiliu Dirigitor, majd később Consiliu Dirigent²⁸). A gyulafehérvári határozatok közül csak a területek egyesítésére vonatkozó rész²⁹ iktatták törvénybe Bukarestben. Az egyesülésre vonatkozó határozat becikkelyezésével egyidejűleg Románia egy másik törvényerejű rendelettel szabályozta Erdély közjogi helyzetét, és a közhivatalok vezetésével a Kormányzó Tanácsot bízta meg, kivéve a külügyi, hadügyi, közlekedésügyi, vámügyi, állambiztonsági hivatalokat, amelyek a központi kormány hatáskörébe mentek át.³⁰

December 22-én Kolozsváron tartja az erdélyi magyarság önrendelkező nagygyűlését. Két nappal később a román csapatok bevonulnak Kolozsvárra.³¹

A román katonaság november 26-ára éri el Csíkszeredát, december 6-án vonul be Székelyudvarhelyre.³² „Csendesesen történt, minden összetűzés nélkül. Máról-

holnapra Romániában voltunk [...] Semmi ellenállás nélkül [...] Akkor már megtörtént a magyar hadsereg szétilálódása. Egy napon bejöttek és itt voltak. Tudomásul vettük a dolgot.”³³ „Nem voltak harcok, csak mentek keresztül itt a Hargitán. Itt is mentek, de hát észre sem lehetett venni, mikor mentek. Inkább a fűtákon mentek.”³⁴

A Sóvidéken december 6-án jelennek meg a román csapatok.³⁵ Rendfenntartó erőket hagynak, később csendőrörsöket szerveznek Szovátán és Parajdon (18 csendőr).³⁶ Az osztrák–magyar hadseregben is volt testi fenytés, kikötés, viszont az új rendfenntartók által alkalmazott fenytési módszer, a botozás még ma is iszonyattal tölti el a visszaemlékezőket. „Le egy karszékre, leszorították, le a nadrágot, s bottal. Úgy elverték, hogy frecegett a vér. Láttam ilyet!”³⁷ Sokan egész életükre nyomorékká váltak, vagy behaltak az ütlegekbe.

A megszállást nyomon követi a fegyverek összeszedése. Atyhában január első felében öt katona házról házra járva összeszedi a fegyvereket.³⁸ Kovács Andor 40 tagú remetei csapata jól elrejtette fegyvereit, mivel a lázadás alatt mint fegyveres egységet írják le őket a visszaemlékezők.

Az 1918-as év utolsó napján küldi el a 6. hadosztály parancsnoka rendeletét Ioan Vescannak, Maros-Torda vármegye prefektusának. A rendeletben utasítják a helyi csendőrseégeket a volt német és osztrák–magyar seregek tulajdonát képező és jelenleg magánszemélyek birtokában levő lovak, szarvasmarhák rekvirálásának eszközésére. Hivatkozva a téli takarmányhiányra, az állatok elhajtását tavaszra jelölik ki.³⁹ Az egész télen át takarmányozott és a tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzése előtt elvett igásállatok ügye elégedetlenségi hullámot vált ki.

Az új hatalom berendezkedésével egyre nehezebben jutnak be a magyarországi újságok, folyóiratok Erdélybe. Az atyhái plébániára eljutó utolsó magyarországi folyóirat az *Alkotmány* január 11-i száma.⁴⁰ Pontos információk hiányában egyre képtelenebb álhírek terjengnek a Székelyföldön. A leggyakrabban visszatérő téma a magyar hadsereg állítólagos offenzívája.

1919. január végén a román és magyar csapatok a Nagybánya–Kolozsvár–Abrudbánya vonalon húzódó Berthelot–Apáthy semleges zónától nyugatra, Nagybánya–Zsibó–Csucsá–Vaskóh térségében helyezkednek el. Január 22–26 között a 21. székely ezred Csucsánál pár száz emberrel támadást indít Bánffyhunad irányába. Mintegy 8 km-t előretörve a rájuk támadó túlerő elől visszavonulnak.⁴¹ A magyarság részéről ez az egyetlen ellenállási kísérlet, híre a Székelyföldre már hatalmas magyar offenzívaként érkezik. Február 6-án Crăciun Nicolae Marosvásárhely rendőrpáncsnok-helyettese jelenti a prefektusnak, hogy a városban olyan hírek terjednek, miszerint Románia megszakította diplomáciai kapcsolatait Franciaországgal és Angliával, a magyarok vereséget mértek a román csapatokra Csucsánál, a román csapatok visszavonulnak, Neculcea tábornok elesett a harcokban.⁴² Az álhírek eljutnak a Sóvidék falvaiba is. „A csüggedés és reménykedés közt telnek napjaink, várva sorsunk jobbrafordulását. Hírek majdnem mindennap érkeztek mielőbbi felszabadulásról, a felszabadító hadsereg

előbbi felszabadulásról, a felszabadító hadsereg közeledtéről, de mindez csak kósza hírek bizonyult és még hosszú, fájdalmas tragédiáknak lettek okozói.”⁴³ Az álhírek riadókészültségbe helyezték Kovács Andor remetei csapatát, várva az első biztos hírt akciójuk megindítására.

1919. február 11-én adja ki Z. Christodorescu, a Román Vasutak (C. F. R.) központi igazgatója 1085. számú körözhvényét a román csapatok által elfoglalt területeken tevékenykedő vasúti alkalmazottaknak, amelyben felszólítja az összes vasúti alkalmazottat a hűségeskü írásban történő letetésére. A körözhvény értelmében az aleggységek vezetői március 8-ig kötelesek elkészíteni az alkalmazottak névsorát, és e névsor alapján kiosztani a hűségesküt tartalmazó nyomtatványokat. Az aláírt nyomtatványokat március 15-ig kellett visszajuttatni a központi igazgatósághoz. A hűségeskü letételét megtagadókat állásukból és szolgálati lakásukból való eltávolítással fenyegették.

1919. március 29-én távirat érkezett a deményházi vasúti állomásra. A távirat szerint „[...] a magyar állam vasúti alkalmazottjainak a román hatóságok az eskü letételét elengedte”⁴⁴. A hír vétele utáni örömben Kovács Károly az Andrásé, Gábos János és két iszlói vasúti munkás⁴⁵ a szövetkezethez vonult megünnepelni az eseményt. Az eskü elengedését Erdélynek a megszállás alóli felszabadulásával és a magyar hadsereg közeledtével magyarázták. A vasúti munkások ezután a plébániához mentek. „Megindult részeg munkások követelték tőlem a plébániában és az iskolában letétben lévő nemzeti zászlók kiadását. Én az erőszakos követeléseket visszautasítottam, a zászlók kiadását megtagadtam. S ekkor elkullogtak újból a fogadóba. Délután pedig egy remetei román csendőrt, aki Nyárádszeredából a lovak rekvirálásából hazafele tartva, az úton a szövetkezet előtt megtámadták, és brutálisan bántalmazták, megsebesítették, (késsel megszúrták⁴⁶), fegyverét elvették.”⁴⁷ A sebesült csendőrt társai feltűzött szuronnal védve kísérték az orvoshoz.

A deményházi, tévesen értelmezett távirat híre megbolydította az egész Felső-Nyárád mentét. Nyárádremetén Kovács Andor, Kovács György és Ernő felfegyverzett remetei férfiakkal megtámadta a csendőrőrsöt. Lefegyverezték és a mai postahivatal alatti tágas pincébe zárták őket. Küldöncöket menesztettek a Nagy- és Kis-Nyárád menti falvakba, csatlakozásra szólítva fel a frontharcos férfiakat. A támadó csapatot Kovács Andor és Kovács György vezette. A súlyos lábsérüléssel Kovács Ernő a védelmet szervezte: „Végigment a falun kiabálva, hogy mindenki, aki bár egy kapát meg tud fogni menjen ki a hegyre védeni a falut”.⁴⁸ A védelmi vonalat a Nyárádremete és Köhér közötti hegyélen jelölték ki. Ugyanerre a hegyélre, falujuk fölött, vonult ki Nyárádköszvényes felnőtt lakossága is. A csapat meg is indult Marosvásárhely irányába, útközben csatlakoztak hozzájuk a köszvényesiek⁴⁹, mikháziak⁵⁰ is. A Kis-Nyárád völgyének falvai közül Kendő és Márkod részvételéről tudunk.⁵¹ „Eljutottak a Szt. Péter kútjáig, de látták útközben, hogy az útban levő községek férfi lakói nem csatlakoznak s így csendesen visszatértek”.⁵²

A lázadás remetei vezetői, látva a marossszéki falvak passzív magatartását, Udvarhelyszék felé fordultak. 1919. március 31-én a délelőtti órákban⁵³ a remeteiek felszedték a Parajd felől közlekedő személyvonat előtt a síneket, és a közeli erdőből figyelmeztető lövéseket leadva megállították a vonatot.⁵⁴ Leszállították az utasokat és visszatérésre kényszerítették a szerelvényt. A vasúti kocsikban mintegy száz felfegyverzett férfi indult el Szováta irányába.⁵⁵

A remetei lázadók déli 12 órára érkeztek Szovátaára.⁵⁶ Leugrálva a vonatról, körülvették a csendőrséget. Közben szovátaiak is csatlakoztak hozzájuk, így Megyes Mihály és Szabó György is. A csendőrség székhelye a mai pékség épületében volt. „[...] amikor jöttek a remeteiek, megálltak a csendőrség előtt, egyik bekiáltott: A parancsnok jöjjön ki! Egy káplár jött ki, le is lötték.”⁵⁷ A lövésre a csendőrök fegyverrel válaszoltak. Tűzharcban több csendőr megsebesült.⁵⁸ Rövid tűzharc után a lázadók elfoglalták az épületet, lefegyverezve a csendőröket. A lelőtt csendőrt másnap délután két órakor temették.⁵⁹ A temetésre az akkori görög katolikus temetőben került sor. (A hajdani görög katolikus temető a mai köztemető déli részét képezi.) A mai városi köztemető bejárati részénél jobb kéz felől van a fiatalon, alig 25 éves korában elhunyt csendőr sírja. Terméskő síremlékének felirata: AMINTIREA DECEDATULUI CAPORAL FLOREA CONSTANTIN DIN COMPANIA DE JANDARMI MUREŞ CĂZUT VICTIMĂ DATORIEI FIIND OMORÁT DE REVOLUŢIONARI SECUI ÎN MARTIE 31.

A csendőrség épületének elfoglalása után a remeteiek és a hozzájuk csatlakozó szovátaiak elfoglalják a postát és a vasútállomás épületét.⁶⁰ A szovátafi fiatalok feltörik a sóőrök fegyverraktárát, és elviszik az ott talált 22–24 fegyvert.⁶¹

A lázadás híre eljut Sóváradra is. A lázadás sóváradai szervezői közül Madaras András szakaszvezető és Átyim Sándor községi kisbíró nevét ismerjük.⁶² A fellázadt sóváradiai feljöttek Szovátaára. „A sóváradiai között volt Farkas Dénes is, aki a szovátafi állomáson egy vadászfegyverrel rálőtt Donetea nevű román hadnagyra [...], bár a lövés célttévesztett és egy pár serét a tisztiszolga lábába fúródva nagyobb sérülést nem okozott”.⁶³

A szovátafi középületek elfoglalása után a remetei lázadók nagy része hazaindult, hogy később az udvarhelyiekkel együtt indítandó támadásra a felső-nyárádmentiek seregét megszervezzék. Kovács Andor és Kovács György immár jórészt szovátaiakból álló serege három szekérral tovább indult Parajdra, a fegyvereket a meglepetésszerű támadás sikere érdekében a szekérderekba rejtve.

Parajdra délután értek. „31-én délután 4–5 óra között Szabó Nándor főszolgabíró, Leveleki Béla sómalom igazgató, Brósz Alfonz gyógyszerész gyógyszerertáranak külön szobájában beszélgettünk. Jelen volt még egy román hadnagy, Parajd katonai parancsnoka, kinek nevére már nem emlékszem. Nemegyszer figyelmesek lettünk távolról hangzó fegyverek ropogására, – azzal nyugtattuk meg magunkat, hogy a helybeli csendőrség legénysége gyakorlatozik. Együttlétünket egy rekedt hang zavarta meg: Itt vannak a magyar katonák! A hadnagy úr kiugrott a szobából és a

szemben fekvő jegyzői iroda udvarán keresztül a temető felé vette útját, mi többiek haza siettünk.”⁶⁴

A támadó sereg Parajdon is a Szovátán már bevált eljárást követte. Parajdra érkezésük után rögtön a csendőrség elé hajtottak, megtámadva azt.⁶⁵ Akárcsak Szovátán, itt is heves tűzharc alakult ki a támadók és a védekező csendőrök között.⁶⁶ A 18 parajdi csendőrből 12-en tartózkodtak a helységben, haton Atyhában katonai felszereléseket rekviráltak.⁶⁷ A szovátai támadók váratlan segítséget kaptak. A parajdi Szász András, volt csendőrőrmester önként jelentkezéskből szabályos katonai alakulatot szervezett még jóval az események előtt, és a sebtében riadóztatott parajdi sereg tovább gyarapította a támadók számát.⁶⁸ A csendőrlaktanya elfoglalása után a szovátaiak Parajd központjába hajtottak. „Abban a pillanatban érkeztem a Malom utca torkolatába, amikor a csendőrlaktanya irányából három társzeker fordult ki, fegyveres emberekkel. A község piacán megállapodtak. Érdeklődve a történetek iránt, kérdésemre, hogy ki a parancsnokuk és honnan jönnek, zavaros feleleteket adtak. A parancsnokuk, mondták, egy Kovács nevű főhadnagy, aki most tárgyal Urbán Andor bányaigazgatóval. A főhadnagy urat a községbe behatólag idegenek között, akik legnagyobb részt szovátaiak voltak, nem találtam meg. A megrögzött lakosok percek alatt ellepték a község piacát.”⁶⁹ Míg Kovács Andor a bányaigazgatóval tárgyalt, Kovács György Mánya Gerő kereskedő lakására sietett. „[...] felszólította, hogy szervezzen egy századot és azt vigye be Marosvásárhelyre”.⁷⁰ Miután a parajdi csapat szervezése megkezdődött, a szovátaiak Kovács György vezetésével visszatértek falujukba.

A sóvidéki lázadás legtitokzatosabb figuráját, Kovács Andort Parajdon látták utoljára a felkelők. Amilyen titokzatos volt a remetei feltűnése, ugyanolyan titokzatos a parajdi távozása is. Feltehető, hogy az informáltabb Urbán Andor bányaigazgatóval történt beszélgetése során, az itt nyert értesülésekből az elsők között jött rá az egész akció minden reális alapot nélkülöző, elhamarkodott voltára, s így jobbnak látta titokban távozni, mit sem törődve az általa félrevezetett társai további sorsával.

A parajdi századot még aznap megszervezték. „A község katonaviselt lakosai katonai alakulatokba csoportosulva bejárták a községet. A csoportok parancsnokának Boócz Endre járási számvevő, tartalékos századost választották meg. Századparancsnokok Mánya Gerő főhadnagy, Zilahi S. Géza hadnagy és Benkő Mózes hadnagy voltak.”⁷¹ Mint alacsonyabb beosztású vezetők vettek részt a lázadásban a már említett Szász András csendőrőrmester és Kálmán János szakaszvezető.⁷²

A század szervezésével párhuzamosan lovas küldöncöket menesztettek a környező községekbe. Atyhába estefele érkezett meg a lázadás híre. Március 31-én 6 román csendőrkatonára érkezett a községbe. „[...] hogy a feltalálható katonai szerelvényeket összegyűjtse. A község lakossága békésen viselkedett velük szemben, estefelé, midőn távozni készültek a kirendelt szekereken, lovas küldönc érkezett, hogy a katonákat le kell fegyverezni, mert közel van a magyar hadsereg. A fiatal-

ág körében hajlandóság mutatkozott is, de komoly gondolkodású férfiak leintették őket, s így nem történt semmi.”⁷³

Korondon a lovas küldönc által felbőszített nép Vinczeffi Zsuzsika vezetésével elfogta a Parajdról menekülő csendőrhadnagyot és tisztiszolgáját, és kegyetlenül megverték.⁷⁴ Az eszméletlen embereket egy szekérrre tették, és Parajd felé indították.

Az első órák lelkes hangulata után a községek józanabban gondolkodói előtt egyre világosabbá vált, hogy álhírek áldozataivá váltak. Laár Ferenc református elkész egyenesen Marosvásárhelyre telefonált: „Szerettem volna bizonyosságot szerezni arról, hogy valóban jön-e a magyar hadsereg, s a postáról telefonon felhívtam a marosvásárhelyi térparancsnokságot, megkérdezvén, hogy mi az újság? Kérdésemre egy nyugodt hang felelt, hogy minden rendben van. [...] A nyert válaszból arra következtettem, hogy a felkelés nem volt előkészítve és a mozgalomnak komoly alapja nincs [...]”⁷⁵ Hasonló következtetésre jut Mánya Gerő is szavatai felidő útja után.

Laár Ferenc este találkozott Parajd vezető embereivel és a csapatparancsnokkal. „A legnagyobb bizonytalanság uralkodott a jelenlevőkön, kapkodás, fejtelenség lett írri a lelkeken. A szomszédos községek értesítésére kiküldött küldöncök azzal a válasszal tértek vissza, hogy készek fegyvert fogni, de nincs fegyver. A hosszas anáncskozás eredményeként leszögeztük a következőket:

1. A felkelés mindössze pár községre terjed ki.
2. A benyomuló idegenek megzavarták Parajd község lakosainak kényszerű negadással viselt nyugalmát.
3. Elhamarkodott lépésünkért bizonyosan büntető expedíciót vezet a község ellen a román katonaság.”⁷⁶

A parajdi vezetők megállapodtak a letartóztatott csendőrök őrizetéről, elsősorban azok testi épségének megvédése érdekében, valamint ellátásukról. Újabb csapatok behatolásának megakadályozására, a községbe vezető utakra fegyveres őrséget állítottak. Ez egy újabb tragédiának lett okozója. Az Atyhából hazatérő⁷⁷ hat csendőr az őket megállítani próbáló parajdiakra sortüzet adott: „[...] és 3 parajdi magyar református ember, név szerint: Zsombori Károly harangozó, Fülöp Ábel ándor és Nagy G. János földművesek meghaltak”.⁷⁸

Laár Ferenc másnap, április elsején értesült a tragédiáról, azonnal a piacra ment, ahol a parajdiak már a csendőrök kivégzésére készültek. Sikerült lecsillapítani a felbőszült férfiakat, és megakadályozni a vérontást. A csendőrök fegyvereit a község házára vitték. Kiszabadította börtönéből a csendőrparancsnokot, aki telefonjelentést tett feletteseinek a történekről. Laár és Kicsid Béla római katolikus elkész vállalkozott a katonaság fogadására, megbocsátást kérve a község számára.⁷⁹

Miközben a falvak értelmiségeinek sikerült józan belátásra bírva lecsendesíteni a megmozdulást, az etédi vásáron lezajlott annak utolsó mozzanata.

Az április elsejei hagyományos etédi vásáron futótűzként terjedt a sóvidéki megmozdulás híre. A vásárra sok atyhai is lement, köztük Simó János és Simó Dénes Oroszországból hazatért kiszolgált katona is. A vásárban mindenki a parajdi eseményekről beszélt. Ebben a puszkaporos hangulatban érkezett a községbe két román csendőrkatona, akik küldöncként Parajd felé tartottak. Az egyik csendőrben Simó Dénes volt katonatársát vélte felfedezni. A találkozásból parázs veszekedés támadt, mely tettelegességgé fajult. Simó Dénes és János lefegyverezték a csendőröket, akik szekerükön Atyha irányába próbáltak menekülni. A vásáros tömeg követte a szekeret, és az Etédi-patak hídjánál meggátolta menekülésüket. Amint azok a patakon átmentek, Piroska Lajos, szintén atyhai lakos, elkapva a kantárt megállította a szekeret. A csendőrök futásnak eredtek, de a tömeg az út közelében levő füzes mellett agyonverte őket.⁸⁰

A lázadás leverésére és a vétkesek megbüntetésére több katonai és csendőr-alakulat indult a Felső-Nyárad mentére, és Sóvidékre. 1919. március 31-én különvonatot indítottak Marosvásárhelyről Szovátára. A vonattal egy század katonát (200 embert) küldtek. A marosvásárhelyi csendőrség is útnak indított 30 csendőrt.⁸¹

A társaik legyilkolása, megsebesítése, bezárása miatt felbőszült katonák indulatukat először Deményházán töltötték ki. A vonatról három részletben leszálló katonák hamar körülfogták a falut, és összefogdosták az otthon talált embereket. Ekkorra a csendőrt bántalmazók már mind elmenekültek, így jórészt az eseményekben teljesen ártatlan emberek ismerték meg a botozást. Balogh Lajos nagyapjának volt egy régi vadászpuskája, fia megpróbálja eldugni azt, de egyenesen a falut körülzáró katonák karjaiba fut vele.⁸²

Az összefogdosott férfiakat puszkatussal ütlegelve terelték a falu központjába. A szövetkezet mögötti marton gyertyánkarókat vágtak, és az elfogottakra 30–40 botütést mértek. Súlyos verést kapott Kovács Kálmán joghallgató, Bencze Sándor tanító, Laczkó Ferenc, Orbán Imre, Jánosi Péter, Balogh G. Lajos, Bereczki B. András és még sokan. A falun abban az időben átutazó férfiakat a szekérről levették, megbotozták, majd elengedték. A falu legtekintélyesebb embereit és a vélt vétkeket elhurcolták. Fogságban, a kínzások következtében halt meg Balogh István, aki 30 éven át volt a falu bírója és egy Grau nevű molnár.⁸³ A megbotozottak közül sokan nyomorékok maradtak, legtöbbjük egész életében viselte a verés nyomait.

A helyiek közül Gábor János Budapestre került, többé nem költözött vissza. Kovács Károly álnév alatt bujkált, Kőhalomban megnősült, ő sem tért vissza többé szülőfalujába. A vétkesnek talált Bereczki Antalt és Dénesi Andrást hadbíróság elé állították és elítélték. Később mindketten amnesztiával szabadultak.

A katonák, miután dühüket Deményházán kitöltötték, megkegyelmeztek a következő két falunak. Miházán Török F. Antal községi bíró közbenjárására nem bántották a lakosságot.⁸⁴ Köszvényesen Pap Tamás esperes-plébános és Rácz József középiskolai tanár kért és kapott kegyelmet a falunak.⁸⁵

Nem kerülhette el a megtorlást a mozgalom kezdeményezőjének számító lyáradremete. A mezőn dolgozók észrevették a közeledő katonákat, így a fő vétéseknek itt is, akárcsak Deményházán, sikerült elmenekülniük. A katonaság érkezésének hírére Molnár Miklós plébános kiszabadította a bezárt csendőröket és mplomai zászlók alatt a csendőrökkel együtt ment a katonaság elé.

A küldöttség a falu megkímélését kérte, de közbenjárásuk csak fél sikerrel járt. A megszállók nem gyűjtötték fel a falut, amivel megjelenésükkor fenyegetőztek⁸⁶, leösszeszedték az otthon talált férfiakat, és sorra botozták őket, 25-öt osztogatva ejenként. Minden házra ki kellett tenni a fehér zászlót a megadás jeleként.⁸⁷

A lázadás résztvevőit Parajdra hurcolták. A remeteiek közül is többen egész életükre bénák, betegek maradtak a kínzások nyomán. A Kováts fiúkat nem sikerült elfogni, így édesapjukat vitték el. Mikor a faluban elterjedt a híre, hogy a fogvatartókat pénzzel, ajándékkal meg lehet környékezni, felesége 4 ökör árával vándult meg kiszabadítására, de nem járhatott sikerrel, mivel Kováts Imre még Déván belehalt a sebeibe.⁸⁸

A Kováts fiúk közül György vasúti fűtőnek öltözve jutott át a határon. Kihasználna a már említett Christodorescu körlevél 4. pontjában foglaltakat, mely szerint a hűségesküvet megtagadó, állásukból és lakásukból eltávolított vasúti alkalmazottak: „[...] a román csapatok által elfoglalt vasutak hálózatán szabad utazási igazolványt és podgyászelszállítást” kapnak. Beállt a fehérhadseregbe, majd a felkelőknek kihirdetett amnesztia után hazatért. Regénybe illő Kováts Ernő bujkálása. Egy évig a családi házban kialakított rejtkehelyen húzta meg magát, mialatt több araszos szakálla nőtt. Később egy faluszéli házban, egy gyermektelen családnál volt az amnesztiaáig.⁸⁹

A büntetőexpedíció közeledtének hírére a szovátaiak a Siklód-kő erdőségeibe menekültek. Esténként, sötétedés után leereszkedtek a Víz-erdejéig, itt találkoztak hozzátartozóikkal, akik élelemmel, meleg ruhával látták el őket. Pár nap múlva hirdetmény jelent meg a faluban. A tört magyarsággal megfogalmazott szövegű felhívásban a falu felgyújtásával és a lázadók segítőinek agyonlövésével fenyegettek meg a szovátaiakat. A szöveg ekként hangozott: „Hirdetmény! Rendelet. Mindennemű katonai tárgyak, akármilyen fegyver, lőszer akár is milyen kategóriába tartozik, a volt osztrák–magyar az vagy román hadseregtől visszamaradtak, haladéktalanul a helyi csendőrös parancsnoksághoz beszolgáltatni: Azok, akiknek tudomása van, hogy hol tartózkodnak tolvajbandák vagy azokat élelmezni, vagy azokat mint elrejtőket, agyonlőve lesznek, ha ezeket nem jelentik be a községnek lakosai, ki lesznek téve illetve a község felgyújtva lessz. Szováta, Helyi őrség parancsnokság, Gilesco főhadnagy s. k.”⁹⁰ Ezek után már nemigen merték élelmezni a bujdosókat. Az éhség és hideg megtette a hatását, a lázadók sorra megadták magukat. A szovátaiak közül Szabó Györgyöt vádolták a csendőr lelövésével. Miközben kikísérték az állomásra, az úton végig kellett kiabálnia: „Így jár, aki román csendőrt

gyilkol”⁹¹. A vizsgálati fogságban Zárug Márton mészáros belehalt a verések okozta sérülésekbe.

A két csendőr meggyilkolása után az atyhaiak is méltán tartottak a megtorlástól. Simó János és Simó Dénes még április elsején éjszaka elmenekült a faluból.

Április 2-án délután három óra körül Etéd irányából 40 fős csendőrcsapat támadta meg Atyhát. A Derékföld nevű dűlőnél csatárláncba fejlődtek, majd negyedórán át kézfegyverekből lötték a falut. A golyók behatoltak az ajtókon, ablakokon, de szerencsére senki sem sérült meg. A halálra rémült embereket kiterelték az említett dűlőre, mindenkitől megkérdezték: „voltál vásár, kutya?” A vásár résztvevőit külön választották, a többi szabadon engedték azzal a szigorú kikötéssel, hogy a tetteseket szolgáltatassák ki, különben: „Atyha volt, Atyha nincs, úgy elpusztítják, hogy kő kövön nem marad”. A vásáron résztvevő 122 személy számára 22 szekeret rendeltek ki, és ezen az összekötözött letartóztatottakat sűrű ütlegek kíséretében Székelykeresztúrra szállították. A verések és kínzások a székelykeresztúri vizsgálati fogságban is folytatódtak. A kapott sebek miatt Györfi Bálint az udvarhelyi kórházban elhunyt.⁹¹

A parajdi csendőrsortűz három áldozatát április elsején temették. A felkelés leverésére küldött katonaság másnap este szállta meg a községet. Április harmadikáig 80 férfit fogtak el. A felkelők kihallgatása itt is kínzások, verések között folyt.

A szebeni Kormányzó Tanács egy esetleges bolsevista lázadás megfékezésére március 28-án, még a sóvidéki lázadás kitörése előtt, egy zászlóalj katonát és egy úteget indított Udvarhely irányába.⁹² A lázadás hírére a csapatot Parajdra vezényelték. Ennek ellátása igen nagy gondot jelentett a községnek és főleg Fülöp György bírónak. A zászlóalj megérkezésekor fegyveres ellenállás már nem volt, így a katonákra főleg rendőri feladatok vártak: a vétkesek felderítése, összegyűjtése és átadása a büntető hatóságoknak. A megszállók igen egyszerű és hatásos taktikát választottak. Sorra vették a Sóvidék településeit, majd a katonaság és az ágyúk látványos felvonultatása után a falu elpusztításával és lakói kivégzésével fenyegetőzve kérték a bűnösök kiadását.

A visszaemlékező parajdiak úgy tudják, hogy a zászlóalj a parajdi állomásra való érkezése után ágyúit felállítva készült a falu szétlövésére. Ekkor Laár Ferenc, a falu vezetőivel együtt, jó román nyelvtudásában⁹³ bízva, kegyelmet kért és kapott Parajdnak. Laár visszaemlékezéseiben így említi ezt az epizódot: „Este 9 óráig várakoztam a parajdi állomáson, de katonaság egyik irányból sem érkezett. Hazatérve éppen lefeküdni készültem, amikor tépelődéseimből sűrű fegyverropogás térített magamhoz.”⁹⁴

A katonaság házról házra járva összeszedte a fegyveres megmozdulás résztvevőit. Akárcsak Szovátán, Parajdon is a férfiak a közeli erdőségekbe menekültek, és csak napok, hetek múlva az éhségtől és hidegtől kényszerítve adták meg magukat.

Korondon összeterelték a falu népét, az iskola tetejére géppuskát állítottak fel. „Hadnagy Mihály esperes miseruhába öltözve, Knopp Vencel tanártól kísérve könyörögve jött a román tisztek elé, hogy megmentse a falut.”⁹⁵

Atyhát április 6-án reggel szállta meg a büntető zászlóalj. A századok és az ágyúk látványos felvonultatása után körülvették a falut. A csapatokat vezénylő ezredes maga elé rendelte a falu előljáróit és az egyház vezetőségét. Miután kihallgatta őket, követelte a tettesek kiadatását, különben délután hat órától kezdve: „a község lakosságát hatonként fel fogja akasztatni”. Hatalmas pánik tört ki a megszállt faluban. Hiába csitította a rettegő embereket Imre János harangozó a ma már humorosnak tűnő mondással: „Ne féljete a felakasztástól, mert még a marhák fejére is alig kapunk kötelet, hát ennyi embert mivel akasztanak fel?”

Este hat órakor az ezredes ismét maga elé rendelte az előjáróságot, rendre és békeszeretetre intve, újból szigorúan felszólította őket az együttműködésre a tettesek kézrekerítésében. A katonaság másnap reggel eltávozott Atyhából.⁹⁶ Simó Balázs és Dénes két hétig Csíkban bujkált, majd mindketten Magyarországra szöktek. Később Dénes Amerikába emigrált.⁹⁷

A Felső-Nyárád mentén és a Sóvidéken összeszedett embereket, a Székelykeresztúrra hurcolt atyhaiak kivételével, Parajdra gyűjtötték. Mánya Gerő több parajdi lázadóval együtt a hegyekbe menekült. Mivel a lázadás fő szervezői, a csendőrgyilkosságok tettesei közül senkit sem sikerült elfogni, egyetlen kivégzést hajtottak végre. Április 6-án a parajdi temető fölött föbelőtték azt a sóváradi Farkas Dénest, aki a lázadás idején rálőtt egy román tisztre. Farkas Dénes sírja a parajdi temető felső felében található, síremlékének⁹⁸ felirata:

SÓVÁRADI SZÜLETÉSŰ FARKAS DÉNES
ELHUNYT 42 ÉVES KORÁBAN 1919. ÁPRILIS 6-ÁN
AKI ÉLETÉT ÉS VÉRÉT ÁLDOZTA A HAZÁÉRT ÉS A MAGYAR SZABADSÁGÉRT

Három hétig tartotta megszállva a katonaság a Sóvidéket. A letartóztatottakat Székelyudvarhelyre szállították, onnan Szamosújvárra, Nagyenyedre, majd Dévára. Laár Ferenc és Kicsid Béla parajdi lelkészeknek sikerült Déván meglátogatni őket. De itt sem volt maradásuk, Békéscsabára, majd végül Nagyszebenbe kerültek.⁹⁹

A letartóztatásokkal, testi fenytésekkel sújtott sóvidéki falvakat anyagi áldozatokra is kényszerítették. A Sóvidék Udvarhely megyei falvaira vonatkozó határozatot Udvarhely megye prefektusa személyesen vitte ki. A prefektus április 12-én kiszállt Atyhába, és az alábbi termékek beszolgáltatására szólította fel a lakosságot: 100 q (1000 véka) zab; 80 q (550 véka) krumpli; 50 q (300 véka) árpa; 150 q (30 szekér) széna; 20 kg zsír; 400 db tojás; 20 db marha; 4 db jó ló; az összes gyapjú; 200 kg túró; 5 db juh; 3 db bárány.

A beszolgáltatási listának különösen az első négy pontja sújtotta igen keményen a községet, viszont a parancsnak senki sem mert ellenállni. A többször is halálosan megfenyegetett rettegő emberek 16-ára össze is hordták a kiszabott terményt. A

kényszerű beszołgáltatás mértékére jellemző, hogy a termékek elszállítására 80 szekérre volt szükség.

A község a korondi csendőrség részéről még sok zaklatásnak és fizetés nélküli rekvirálásnak volt kitéve.¹⁰⁰

A letartóztatott atyhaiak ügyében még 1919-ben ítélet született. A 122 elhurcolt emberből ötöt talált bűnösnek a bíróság. Simó Dénest és Simó Jánost távollétében halálra, Piroska Lajost életfogytiglani börtönre, Györfi Károlyt 15 évre, Györfi (Vas) Mártont 3 évre ítélte.¹⁰¹

A Magyarországra szökött Simó Dénesen és Jánoson nem tudták végrehajtani az ítéletet. Piroska Lajost később egy Magyarországon fogva tartott román tiszttel kicserélték, így szabadlábra került. Györfi Károly megszökött a börtönből és elmenekült. A többi atyhait ártatlannak nyilvánították és szabadon bocsátották.¹⁰²

A szebeni fogságban levőket augusztusig tartották vizsgálat alatt, anélkül, hogy bár egyszer is kihallgatták volna őket. Laár Ferenc és Kicsid Béla többször is közbenjárt a vizsgálat megkezdése érdekében. Kihallgatást kértek Iuliu Maniutól, a Kormányzó Tanács elnökétől. Maniunál közbenjárt Fejes Áronné, Boócz Endre sógornője is, aki személyesen ismerte a Kormányzó Tanács elnökét. Már úgy tűnt, hogy semmi közbenjárás nem segít, mikor: „Egy nagyszebeni asszony útján értesültünk, hogy pénzzel eredményt érhetünk el, ezt közöltem a foglyokkal, akik minden áldozatot vállaltak, csak hogy a fogságból szabaduljanak [...] 1919. augusztus 7-én a hadbíróság elrendelte, hogy a csendőrség Kicsid Béla római katolikus lelkész, Zilah S. Géza református kántor-tanítót, Horváth Mihály szabót és engem letartóztasson és Nagyszebenbe kísérjen. Mint foglyok érkezünk, [...] de szomorúságunk mellett örömünk is volt, mert a foglyok egy része szabadon sétált a város utcáin. A pénznek hatása volt. N. B. százados hadbíró, a vizsgálat vezetője az említett asszonytól átvette az összeget, s erre megkezdte a foglyok kihallgatását és szabadlábra helyezését. Sor került ránk is [...] Hátra volt még Mánya Gerő, aki elbujdosott s egyszerű pásztornak öltözve elrejtőzködött a hegyekben, és Gagy Lázár ügye, akinek sikerült megszöknie. Szeptember havában ezek is jelentkeztek, az említett asszonynak kifizették a vérdíjat és december havában ők is hazatértek.”¹⁰³

Ezután a foglyokat a hadbíróság minden évben beidézte, de ügyük tárgyalására nem került sor. 1926-ban Laár Ferenc, immár parlamenti képviselőként, a magyar parlamenti csoporton keresztül emlékirattal fordult Octavian Goga belügyminiszterhez, akinek ajánlólevelével megjelenik a brassói hadtest parancsnoka előtt. Eléri a sóvidéki lázadók ügyének felfüggesztését. A liberálisok hatalomra jutása után újra felvetik a sóvidéki lázadás ügyét. 120 vádlottat idéznek meg a brassói hadbíróság elé. 1927. Novemberében, 11 napi tárgyalás után, a megjelent vádlottakat a hadbíróság felmenti¹⁰⁴ azzal az indoklással, hogy a lázadás idején még nem voltak román állampolgárok.¹⁰⁵

A sóvidéki lázadás eseményeiben összesen mintegy ezer személy vehetett részt, ebből kétszázra tehető a felfegyverzett férfiak száma.¹⁰⁶ A lázadás eseményeinek hat halálos áldozata volt: 3 román csendőr és ugyanennyi civil székely. A lázadást követő megtorlások és a vizsgálati fogság gyakran embertelen körülményei még legkevesebb 12 civil áldozatot követeltek.¹⁰⁷ A sebesült csendőrök és civilek számát nem ismerjük.

A Sóvidék székely falvai a román katonaságban és csendőrségben megszálló idegeneket, erőszakos betolakodókat láttak. A román hatóságok Nagy-Románia megvalósulása elleni merényletként kezelték a megmozdulást, az erdélyi magyarságot pedig hatalma vesztett idegen hódítóként. Ezek az ellentétek vezettek a lázadáshoz és annak véres megtorlásához, melyben mindkét oldalról ártatlan emberek estek áldozatul.

JEGYZETEK

1. A Sóvidék az egykori Marosszék és Udvarhelyszék határán elterülő tájegység, nevét a Szováta és Parajdon felszínre tört sóhegyekről nyerte. A szűkebb értelemben vett Sóvidékhez Szováta városa, Parajd és Korond községek tartoznak. A szováta Medvetó, a parajdi sóbánya és a korondi népi kerámia révén a Székelyföld egyik fő turisztikai célpontja.
2. Bencze János: *Dimieni–Deményháza*. Gépelt kézirat, 1976.
3. MvOrLvt, Maros megye lvt. Prefektusi iratok. 1919. 33. sz.
4. Atyhai Római Katolikus Plébánia, *Domus Historia*. 50–59.
5. Laár Ferenc: *A sóvidéki székely felkelés*. = Erdélyi mártírok és hősök aranykönyve. Pécs, 1941. 16–21.
6. *Erdélyi mártírok és hősök aranykönyve*. Pécs, 1941. 178–251, 275–363. *Erdélyi ezredek a világháborúban*. Bp., 1–124.
7. Bencze: i. m. 26–28.
8. Fekete Árpád – Józsa András – Szőke András – Zepeczánér Jenő: *Szováta, 1578–1989*. Székelyudvarhely, 1998. 117–124. (A továbbiakban: Szováta.)
9. Uo. 122–123.
10. *A nagy háború írásban és képen. Az olasz háború*. Athaenaeum. Bp., 453–454.; *Erdélyi ezredek...* 287.
11. *Erdélyi ezredek...* 123, 278.
12. Gazda József: *A megpecsételt vég*. = Székelyföld. 1999. III. évf., 8. sz. 66.
13. Uo. 67.
14. Uo.
15. Kacsó Sándor: *Virág alatt, iszap fölött*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 169.
16. Bencze: i. m. 26.
17. Atyhai Római Katolikus Plébánia, *Domus Historia*. 50.

18. Uo. 51.
19. Uo. 51–52.
20. Bencze: i. m. 28.
21. Balogh Genovéva (1999-ben 95 éves) sóváradai lakos visszaemlékezése.
22. Birtok Ferenc (1999-ben 80 éves) nyárádmenti lakos visszaemlékezése.
23. *Szováta...*, 118.
24. Raffay Ernő: *Trianon titkai*. Tornado Dannenija Kiadó, Bp., 1990. 75.
25. *Erdélyi ezredek*. 64.; Birtok Ferenc visszaemlékezése.
26. Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete*. Kolozsvár, 1944. 20.
27. Mikó Imre: *Huszonkét év*. A „Studium” Kiadása, Bp., 1941. 9–10.
28. Nagy: i. m. 17.
29. Uo. 40.
30. Uo.
31. Mikó: i. m. 11.
32. *Szováta...*, 118.
33. Gazda: i. m. 69.
34. Uo.
35. Atyhai *Domus Historia*, 53.
36. Gazda: i. m. 71.
37. Uo. 83.
38. Atyhai *Domus Historia*. 54.
39. MvOrLvt. Maros megye lvt. Prefektusi iratok, 1919. 2 sz., 2.
40. Atyhai *Domus Historia*, 54.
41. Erdélyi ezredek... 315.
42. MvOrLvt. Maros megye lvt. Prefektusi iratok, 1919. 2 sz., 2.
43. Atyhai *Domus Historia*, 55.
44. Raffay: i. m., 68–69.; Bencze: i. m. 27.
45. Balogh Lajos (1999-ben 78 éves) deményházi lakos visszaemlékezése.
46. Ua.
47. Bencze: i. m. 28.
48. Balogh Genovéva visszaemlékezése.
49. *Erdélyi ezredek...* 115.
50. Uo. 52–116.
51. Bencze: i. m. 28.
52. Uo.
53. MvOrLvt. Maros megye lvt. Prefektusi iratok, 1919. 33 sz.
54. Balogh Genovéva visszaemlékezése.
55. MvOrLvt. Maros megye lvt. Prefektusi iratok, 1919. 33 sz.
56. *Szováta...* 119.
57. Uo.
58. MvOrLvt. Maros megye lvt. Prefektusi iratok, 1919. 33 sz.
59. *Szováta...* 119.
60. *Erdélyi mártírok...* 248.
61. *Szováta...* 119.
62. *Erdélyi ezredek...* 4. 73–74.
63. Laár: i. m. 18.

64. Uo. 16.
65. Erdélyi mártírok... 248.
66. MvOrLvt. Maros megye lvt. Prefektusi iratok, 1919. 33 sz.
67. Gazda: i. m. 71. Atyhai *Domus Historia*.. 55.
68. Erdélyi mártírok... 241.
69. Laár: i. m. 16–17.
70. Erdélyi mártírok... 221.
71. Laár: i. m. 17.
72. Erdélyi ezredek... 55. Erdélyi mártírok... 241.
73. Atyhai *Domus Historia*, 55.
74. Laár: i. m. 18.
75. Uo. 17.
76. Uo.
77. Laár tévesen Korondot említi.
78. Laár: i. m. 17.
79. Uo.
80. Atyhai *Domus Historia*. Uo.
81. MvOrLvt. Maros megye lvt. Prefektusi iratok, 1919. 33 sz.
82. Balogh Lajos visszaemlékezése.
83. Bencze: i. m. 27.
84. Erdélyi ezredek... 116.
85. Bencze: i. m. 27.
86. Birtok Ferenc visszaemlékezése.
87. Balogh Genováva visszaemlékezése.
88. Birtok Ferenc visszaemlékezése.
89. Uo.
90. MvOrLvt. Szováta község levéltára. 88 sz. 191.
91. Atyhai *Domus Historia*. 56–57.
92. Szováta... 122.
93. Két évet járt a naszódi román gimnáziumban.
94. Laár: i. m., 18.
95. Szováta..., 122.
96. Atyhai *Domus Historia*. 57–58.
97. Simó Balázs (1999-ben 89 éves) atyhai lakos visszaemlékezése.
98. A kivégzett Farkas Dénes holttestét szülei haza akarták vinni Sóváradra, a parajdiak kérték, hogy hagyják az ő temetőjükben, egyben vállalták a sír példás gondozását is. Ma a sírt méteres gaz és bozót borítja.
99. Laár: i. m. 20.
100. Atyhai *Domus Historia*. 57–58.
101. Uo. 59.
102. Uo. Simó Balázs visszaemlékezése.
103. Laár: i. m. 21.
104. Uo.
105. Erdélyi mártírok.... 221.
106. MvOrLvt. Maros megye lvt. Prefektusi iratok. 1919. 33. sz. A jelentés 100 fegyverest említt. Ugyancsak 100 lehetett a Parajdon szervezett század létszáma is.

107. Balogh István, Dénesi György és Grau nevű molnár, deményházi; Kováts Imre nyáradremetei; Zárug Márton szovátai; a parajdi Szász András fogsága idején felesége és leánya behaltak az izgalmakba; Farkas Dénes sóvárad; Stängel Frigyes, Ambrus József és Illyés Mihály parajdi; Györfi Bálint atyhái lakosok.

